

LZE PRAKTICKY VYMEZIT HRANICE VKP ÚDOLNÍ NIVA?

Mgr. Jan KLEČKA, Ph.D.

AOPK ČR, Středisko Ostrava, Trocnovská 2, 702 00 Ostrava
jan.klecka@nature.cz

Úvod

Významný krajinný prvek ze zákona údolní niva je pro jedny noční můrou, pro jiné vítaným nástrojem „moci“. Blíže neujasněné pojetí v našem právním řádu i neurčitost skutečných hranic v reálné krajině vede v praxi na jedné straně k obtížnému prosazování ochrany nivních území, na druhé straně pak ke zneužívání titulu pro regulaci využití území i tam, kde tradiční ochrana přírody prakticky ztrácí smysl. Řešením situace může být jediné oficiální stanovení pravidel a následně jednoznačné vymezení niv v mapách dostatečné podrobnosti. Přesto, že ani zmíněná pravidla dosud neexistují, tlačeny okolnostmi odhodlávají se k vlastním řešením dílčí jednotlivé obce v rámci svých územních plánů. Praktické zkušenosti z řešení v případě města Orlová shrnuje tento příspěvek.

Teoretická východiska

Zák. č. 114/1992 Sb. charakterizuje VKP včetně VKP údolní niva jako

„...ekologicky, geomorfologicky nebo esteticky hodnotnou část krajiny, která utváří její typický vzhled nebo přispívá k udržení její stability.“

Mimo to existuje k výkladu pojmu údolní niva podle tohoto zákona sdělení legislativního odboru MŽP:

„Údolní niva je biotop, jehož utváření, složení a vzájemné vztahy jeho jednotlivých složek jsou ovlivňovány hydrogeologickými poměry vodního toku (výše hladiny spodní vody, občasné záplavy). Údolní niva je charakterizována geomorfologicky (utvářením terénu), především však druhovým spektrem typických (rostlinných) společenstev (doprovodné břehové porosty, společenstva vlhkomilných druhů rostlin – lužní lesy, pobřežní křoviny, rákosiny, porosty ostřic, nitrofilní společenstva vysokých bylin).

Terénními úpravami, zástavbou či jinými technickými zásahy ztrácejí tyto prostory svůj přirozený charakter a nejsou pak (přestože jejich fyzikální – hydrologická charakteristika může zůstat zachována) hodnoceny jako údolní niva ve smyslu §3 písm. b) zákona ČNR č. 114/1992 Sb.

Vymezení hranic údolní nivy v území je tedy otázkou biologického hodnocení stavu tohoto území s ohledem na funkci toku v něm“.

Obecná formulace v zákoně je pro praktické vymezování nepoužitelná, nicméně stávající sdělení MŽP není obecně přijímáno (nezahrnuje velmi stabilní a přírodovědně hodnotný biotop - aluviální louky, nezohledňuje funkci nivy jako retenčního území, biokoridoru aj.). V reálu proto nezbývá než při vymezování vycházet z obecně uznávaných přírodovědných definic. Protože niva je v první řadě terénním tvarem, bude se především jednat o definice geomorfologické. Příkladem budiž pojetí p. profesora Demka (1988):

„Niva je akumulární rovina podél vodního toku tvořená nekonsolidovanými sedimenty transportovanými a usazenými tímto vodním tokem. Při povodních bývá zpravidla zaplavována.“

Další vědní obory uvádějí pro nivu další charakteristické rysy, z nichž jako hlavní uvedme zvýšenou hladinu podzemní vody, výskyt hydromorfních půd a přítomnost vlhkomilné a nitrofilní vegetace. V různých částech nivy jsou přitom tyto jednotlivé dílčí znaky vyvinuty

různou měrou – narozdíl od znaků vlastní definice jsou tedy vždy jen indikátorem nikoliv podmínkou možné existence nivy v daném území.

Protože hovoříme o údolní nivě coby obecně chráněném krajinného prvku, musí po vymezení vlastního přírodního fenoménu následovat zhodnocení území z hlediska ochrany přírody, resp. její smysluplnosti. Jak již bylo řečeno, názory na rozsah části nivy hodné ochrany se rozcházejí. V každém případě shoda panuje přinejmenším v případě zastavěných území, která zahrnovat do VKP nemá smysl.

Praktická východiska

Charakteristické rysy krajinného prvku údolní niva jsou tím, řekněme, známy, úkolem zůstává zjistit jejich přítomnost, resp. rozmístění v konkrétním území. Jaké jsou přitom možnosti a jaké lze získat výsledky?

Měřítko

Z hlediska správy území by optimální bylo mít ve výsledku k dispozici zakres v měřítku katastrální mapy, tedy cca 1:2 000. Pochopitelně už z povahy jevu je podobný požadavek nereálný, v plynulých přechodech reálné krajiny hranice dostatečně ostrá pro toto měřítko neexistuje. Za hodnověrný je možné z těchto důvodů považovat až podklad v měřítku cca 1:10 000. Při transponování do měřítek větších, je potřeba počítat s chybou vymezení a hranici brát jako maximální možnou. Mimo zaznačené území by pak VKP údolní niva rozhodně neměl být uvažován, nicméně naopak je na zvážení orgánu ochrany přírody, zda v konkrétních případech vymezenou plochu neredukovat. Za limitní v takovém případě považujeme měřítko 1:5 000.

Vodní tok

Vodní tok uvažujeme tehdy, je-li zaznačen v mapě. Zákes v různých mapových dílech se v detailu významně liší co do přesnosti zákresu, někdy i ve vlastním rozsahu vymezených toků. Při porovnávání prvku v běžně dostupných mapových podkladech - základní mapě 1:10 000, mapě odvozené 1:5 000 a základní vodohospodářské mapě 1:50 000 – svým vztahem k realitě podle očekávání nejlépe vyhověla data zmíněné základní mapy (ZM10), která také velmi dobře odpovídá aktuálním ortofotům.

Tvar reliéfu

Tvar reliéfu - ploché údolní dno lze počítačově vymežit využitím digitálního modelu terénu na základě stanovené limitního sklonu svahu. Obecně dostupnými a zřejmě dostatečně přesnými daty pro tento účel je výškopis Základní báze geografických dat České republiky (ZABAGED). Porovnáním výsledného vymezení pro různé hodnoty sklonitosti se ukázalo, že údolní nivě nejlépe odpovídá území definované zvolením limitního sklonu 3°, resp. v úzkých potočních nivách až 5°.

Zaplavení

Území zaplavované při povodňových průtocích (Q100) může být větší než je skutečná niva, naopak tomu bude jen zcela výjimečně – vymezení lze použít alespoň jako teoretickou nejzazší hranici nivy (naplatí pro ohrázkované toky). Rozsah rozlivu je v podmínkách ČR spočítán pro omezenou část toků. Např. v případě povodí Odry se z celkové délky říční sítě cca 6 000 km počítá do konce roku 2008 s vymezením pro cca 1000 km. Jedná se především o úseky toků vodohospodářsky významných, případně toků v zástavbě apod. V případě Orlové bylo využití dat možné naprosto sporadicky – vyznačené záplavové zóny zahrnují nepatrný zlomek nivního území, navíc jsou často vymezeny nepochybně zcela mimo něj.

Hladina podzemní vody

Přesnější data o výšce hladiny podzemní vody v širších územích obecně neexistují. Využít lze údaje o plochách s hladinou podzemní vody blízkou povrchu, tedy v mapách běžně zaznačené mokřady a podmačená území. O vodou ovlivněných půdách viz dále.

Hydromorfní půdy

Pedologické mapy lze pro většinu území ČR získat v měřítku 1:50 000, jen ojediněle, v dílčích pracích, rukopisech apod., větších. Pro širší použití jsou tedy v našem případě bohužel bez většího významu. Velká naděje byla při úvahách o vymezení nivy vkládána do map bonitovaných půdně ekologických jednotek (BPEJ). Přesto, že se obecně výskyt vybraných půd přibližně shodoval s realitou zjišťovanou v terénu, vlastní hranice půdních jednotek hranicím reálné nivy často velmi hrubě neodpovídala. Navíc rozpory se objevovaly v obou směrech. Nebylo možno říci, že by niva ležela uvnitř odpovídajících půdních jednotek nebo naopak, že jednotka nivní půdy bude vždy ležet v území nivy. Mapy BPEJ se tak pro vymezení niv v dané podrobnosti ukázaly bohužel jako prakticky nepoužitelné.

Vegetace

Přesto, že existuje celá řada podkladů, které se zabývají prostorovým rozmístěním rostlinných společenstev (mapy typologické, geobotanické, mapování Natura 2000, ...) lze je i v případě zpracování v měřítku alespoň 1:10 000 použít jen omezeně. Důvodem je především běžné intenzivní využívání nivních a navazujících poloh, které tím buď přestanou být zcela předmětem zájmu mapování (zahrady, pole, ...) nebo tím, že ztrácejí vzájemnou vegetační odlišnost jsou vymežovány společně s nenivním okolím (louky). Mapování geobotanická ve vhodných měřítcích, případně geobiocenologická (STG) aj. jsou zpracována jen pro dílčí konkrétní území a zcela výjimečně. Lesnické typologické mapování je pro změnu prováděno výhradně na lesních pozemcích, tedy v rámci VKP les, kde se problémy s ochranou nivy prakticky nevyskytují.

Postup

Na základě výše uvedeného rozboru vlastního pojmu „niva“ a následné analýzy dostupných podkladů bylo vlastní vymezení v případě Orlové řešeno ve dvou krocích:

1. Na základě údajů o sklonitostech a nadmořských výškách terénu a zákresů vodních toků byly vymezeny hrubé obrysy potenciálních nivních ploch území niv vybraných úseků toků. Jako hlavní kritérium byla použita hodnota sklonu svahu max. 3°, resp. na malých tocích v úzkých údolích 5°. Pro analýzu byla použita vektorová data sady ZABAGED (ČÚZK 2001, 2005), resp. z nich vytvořený digitální model terénu s velikostí pixelu 5m. Použito bylo prostředí ArcGis.
2. Vymezení bylo pro veškeré toky verifikováno a dopřesněno v ortofotomapách (Geodis 2002) na základě terénního šetření. Hlavními kritérii byly:
 - a) *tvar terénu* – opraveny chyby dané nepřesností digitálního modelu terénu,
 - b) *aktuální využití území* – vyloučeny zastavěné či podobně intenzivně využívané plochy,
 - c) *funkčnost nivních procesů* – vyloučeny plochy, na kterých je zjevně trvale snížena hladina podzemní vody a prakticky vyloučeno je zaplavení. Podle možností byl průběh hranice upraven na základě výskytu vlhkomilné vegetace.

V průběhu řešení se objevili některé další situace, kdy bylo potřeba o zařazení území do VKP v detailu rozhodovat. Definována byla proto některá další praktická pravidla:

- Úzká dna údolí drobných vodotečí již nelze nazývat nivou. Včetně břehových porostů je ale obvykle vhodné považovat je za součást VKP vodní tok.

- Výsledné vymezení niv bude zahrnovat pro jednoduchost i plochy rybníků, přestože nivou ve své podstatě nejsou. Plochá, podmáčená dna bývalých rybníků svým charakterem nivním stanovištěm odpovídají a do VKP údolní niva tedy budou zahrnuta automaticky.
- Trvalé antropogenní zemní tvary (náspy, výsypky,) významných rozměrů budou z vymezení vyňaty.
- Při členění údolního dna do teras bude za nivu považován jen nejnižší stupeň a to i v případě, že se vyskytuje jen na jedné straně toku.

Uvedené praktické závěry byly učiněny na základě zkušeností z území Orlové, tj. území sice s celou škálou krajinných struktur, nicméně jen pahorkatinného reliéfu a s jen drobnými vodními toky. Pro jiné prostředí bude nutné upřesnit, či dále doplnit dílčí pravidla. Základní přístup je zřejmě použitelný obecně. Podaří-li se získat další podněty, bude metodika dále doplňována - viz www.nature.cz/ostrava.

Závěr

Pro přesné vymezení údolní nivy neexistuje právní podklad, proto vedení hranice bude vždy do jisté míry napadnutelné. Obzvlášť v neurčitých, přechodných zónách nebude možné detaily výsledného pojetí jednoznačně zdůvodnit přírodovědnými argumenty. Každopádně všem srozumitelná „čára v mapě“ je pro jakoukoliv další diskusi základním východiskem.

Obtížná územní definovatelnost, překryv působnosti několika správců, komerční atraktivita nivních poloh... - bez vyjasnění přístupu a oficiálního stanovení bližších pravidel je stav dlouhodobě neudržitelný. Pokud se v dohledné době věc nezačne řešit, zůstane tato kategorie ochrany v zákoně ještě v budoucnu vůbec zachována?

Literatura

- DEMEK, J.** 1988: *Obecná geomorfologie*. Academia, Praha, 476 s.
- KOLEKTIV**, (1993): *Sdělení legislativního odboru MŽP o výkladu pojmu údolní niva (§3 písm. b) zákona ČNR č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny)*. Věstník MŽP 4/93.
- LIPSKÝ, Z.** (2001): *Niva*. In: Martiš, M. et al.: *VaV/640/1/99 - Péče o krajinu II, 3. Významné krajinné prvky. Ústav aplikované ekologie LF ČZU*.